

Dîvânu Lugâti't-Türk'ten Hareketle Kazak Türkçesindeki Arkaik Fiiller¹

Mehmet Mustafa KARACA²

ÖZET

Bu makalede Kıpçak grubu lehçeleri içinde yer alan Kazak Türkçesi ile XI. yüzyıl standart Türkçesi olan Karahanlı Türkçesi ve bu yüzyılda konuşulan lehçelere ait dil kayıtlarını derleyen *Dîvânu Lugâti't-Türk*'teki fiillerin karşılaştırma yöntemiyle incelenmesi amaçlanmıştır. Yapılan karşılaştırmada *Dîvânu Lugâti't-Türk*'teki birçok fiilin Kazak Türkçesinde de bulunduğu tespit edilmiştir. Kazak Türkçesinde Eski Türkçeden beri tanıklanabilen fiiller Kazak Türkçesinin fonetik yapısına uygun olarak varyantlarıyla yaşamaktadır. Kazak Türkçesinin karakteristik fonetik özellikleri olan $s > \text{ş}$, $l > d$, $\text{ç} > \text{ş}$ vb. ses olayları fiillerin temel ses düzlemlerini oluşturur. Ancak Kazak Türkçesinde bazı fiiller standart değişimlerden bağımsız olarak daha arkaik şekillerini korurlar. Fiillerdeki arkaik şekillerde dikkati çeken en önemli yapı ise *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün, dolayısıyla XI. yüzyıl Karahanlı Türkçesinin fonetik yapısından daha arkaik olmalarıdır. Kazak Türkçesinde bazı fiiller, tarihî lehçelerden sadece Köktürkçede tespit edebildiğimiz kelime içi ve sonu /b/ sesini korumaktadır. Bazı fiiller ise Eski Türkçede kullanılan kelime içi ve sonu /d/ sesini korumaktadır.

Anahtar kelimeler: dîvânu lugâti't-türk, kaşgarlı mahmud, karahanlı türkçesi, kazak türkçesi, arkaizm.

Archaic Verbs in Qazakh Turkish in the Perspektive of Divanü Lugati't Türk

ABSTRACT

In this article, it was aimed to compare and examine the verbs of Kazakh Turkish which is in the dialects of Kipchak group, and Karakhanid Turkish which XI.th-century standard Turkish and *Dîvânu Lugâti't-Türk*, which compiles the language records of the dialects spoken in this century. It has been determined that many verbs which seen in *Dîvânu Lugâti't-Türk* were also found in the Kazak Turkish. Many of the verbs which seen from the Old Turkish also lives in the Kazakh Turkist with their variants in accordance with the phonetic structure of the Kazakh Turkish. The characteristic phonetic features of the Kazakh Turkish, $s > \text{ş}$, $l > d$, $\text{ç} > \text{ş}$ etc. sound events form the basic sound planes of the actions. However, some verbs in the Kazak Turkish maintain their archaic forms, regardless of standard changes. The most prominent feature of the archaic forms in fact is that they are more archaic than the phonetic structure of *Dîvânu Lugâti't-Türk* and therefore of the XI.th century Karakhanid Turkish. Some verbs in the Kazak Turkish preserve the in vocabulary and the end /b/ voice that we can only detect in Kopturkish from the historical dialects. Some verbs protect the vocabulary and end /d/ voice used in Old Turkic.

Keywords: dîvânu lugâti't-turk, kaşgarlı mahmud, karakhanid turkish, kazakh turkish, archaism.

¹ Bu çalışma Mehmet Mustafa Karaca tarafından 2017 yılında tamamlanan “*Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün Söz Varlığı Üzerine Bir Karşılaştırma (Kazak Türkçesi)” adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: mmkaraca@adu.edu.tr

1. GİRİŞ

“*Dîvânu Lugâti’t-Türk*’ten Hareketle Kazak Türkçesindeki Arkaik Fiiller” adlı bu çalışmada *Dîvânu Lugâti’t-Türk* esas alınarak Kazak Türkçesi ile Karahanlı Türkçesindeki fiiller karşılaştırmalı yöntemle eş ve art zamanlı olarak incelenmiştir. Bu inceleme esnasında tespit edilen bazı fiillerin Karahanlı Türkçesinden daha arkaik şekillerinin günümüz Kazak Türkçesinde yaşadığı görülmüştür. *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’teki fiillerin tespitinde Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu’nun³ çalışması esas alınmakla beraber Besim Atalay⁴ ve R. Dankoff-J. Kelly’nin⁵ çalışmalarından da faydalanılmıştır.

Kazak Türkçesindeki fiillerin tespitinde ise Asgar Kurmaşulı Egebayev⁶ tarafından Kazak Türkçesine tercüme edilen *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’ten, Kenan Koç-Ayabek Bayniyazov-Vehbi Başkapan⁷, Nuri Yüce, Saadet Pınar, Hasan Oraltay⁸ gibi isimler ve *Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*⁹, *Qazak Âdebiy Tiliniñ Sözdigi*¹⁰, *Qazaq Tiliniñ Aymaqtıq Sözdigi*¹¹ gibi eserlerden faydalanılmıştır.

Fiiller tespit edildikten sonra tarihî ve etimolojik açıklama için Sir Gerard Clauson’un¹² sözlüğünden faydalanılmış ve eldeki materyalle karşılaştırılmıştır.

1.1. Karahanlı Türkçesi ve *Dîvânu Lugâti’t-Türk*

Hakaniye Türkçesi adıyla da nitelendirilen Karahanlı Türkçesi, Türk dilinin Uygur Türkçesinden sonraki tarihî dönemidir. Bu dönemin en önemli özelliği hiç şüphesiz 932 yılında Satuk Buğra Han’ın İslamiyeti kabul etmesi ve Türklerin Arap alfabetini kullanarak eserlerini vermeye başlamalarıdır. Karahanlı dönemi eserleri olan Kutadgu Bilig, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*, Atabetü’l-Hakâyık ve Kur’an tercümelelerinin Arap harfleriyle yazılması Türk dilindeki morfolojik ve fonetik değişiklikler ile imlanın tespiti açısından çok önemlidir.

Türk dilinin ilk sözlüğü olan *Dîvânu Lugâti’t-Türk*, çeşitli Türk boylarından derlenmiş bir ağızlar sözlüğü karakterini taşımaktadır. Bununla birlikte eser yalnızca bir sözlük olmayıp Türkçenin XI. yüzyıldaki dil özelliklerini belirten, ses ve yapı bilgisine ışık tutan bir gramer

³ Ercilasun, A.B., Akkoyunlu, Z. (2014). Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin, TDK yayınları, Ankara.

⁴ Atalay, B. (2006). Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, (Çeviri), C.I-IV, Ankara.

⁵ Dankoff, R., Kelly, J. (1982-1984). *Maómýd al-Kâššari*, Compendium of Turkic Dialects (Türk Şiveleri Lûgati)-İnceleme. Tenkidli Metin. İngilizce Tercüme. Dizinler, C. I-II-III, Harvard Üniversitesi Basımevi.

⁶ Kurmaşulı Egebayev, A. (1997-1998). Mahmud Kaşkari, *Türk Sözdigi I-II-III*, Almatı.

⁷ Koç, K., Bayniyazov, A., Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.

⁸ Yüce, N., Pınar, S., Oraltay, H. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

⁹ *Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*, (1-Tom, 1974; 2-Tom, 1976; 3-Tom, 1978, 4-Tom, 1979; 5-Tom, 1980; 6-Tom, 1982; 7-Tom, 1983; 8-Tom, 1985; 9-10 Tom, 1986). Almatı.

¹⁰ Isqaqov, A. (Red.). (2006-2011). *Qazak Âdebiy Tiliniñ Sözdigi*, C. I-XV, Almatı.

¹¹ Sarıbayev, Ş. Ş. (2005). *Qazaq Tiliniñ Aymaqtıq Sözdigi*, A. Baytursınulı Atındağı Til Bilimi İnstitutı, Almatı.

¹² Clauson, Sir Gerard. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth Century Turkish*, Oxford.

kitabı; kişi, boy ve yer adları kaynağı; Türk tarihine, coğrafyasına, mitolojisine, folklor ve halk edebiyatına dair zengin bilgiler ihtiva eden, aynı zamanda döneminin tıbbi ve tedavi usulleri hakkında bilgi veren ansiklopedik bir eser niteliği de taşımaktadır (Kaçalın 1994: 447).

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün yazarı Kâşgarlı Mahmud için ise Türk dilciliğinin atasıdır denilebilir. Bundan dokuz yüz yıl önce bütün Türk coğrafyasını dolaşarak Türklerin diline, tarihine, yaşayış biçimlerine, destanlarına kadar hemen her konuda materyal toplamış ve bunları kayda alarak ölümsüzleştirmiştir. Tarihî kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamayan Kâşgarlı'nın bu eserinde de kendisiyle ilgili çok kısıtlı bilgiler bulunmaktadır.

1.2. Kazak Türkçesi

Modern Türk lehçeleri arasında Kazak Türkçesi, genel ifade ile Kıpçak grubu veya Kuzey-Batı Türk lehçeleri grubunda yer almaktadır. Türk lehçe grupları arasında, ayrıldığı kollar ve konuşanlarının sayısı açısından en geniş kol Kıpçak grubu Türk lehçeleridir.

Türk dili üzerine yapılan tasnif denemelerinde Kazak Türkçesinin yeri oldukça önemlidir. Radloff, Kazak Türkçesini Batı diyalektleri grubunda Kırgız diyalektleri içerisinde; Korş, Kuzey grubu içerisinde; Ramstedt ise Batı grubunda göstermiştir. Ramstedt'in tasnif için kullandığı kriterlere bağlı olarak Kazak Türkçesini *tag> taw, d> y* şeklinde ses denklikleriyle birlikte vermesi önemlidir. Türk dilinin bilimsel temellere dayalı ciddi bir tasnif denemesini yapan Samoyloviç, Kazak Türkçesini *taw-* (Kıpçak, Kuzey-Batı) grubunda göstermiştir. Bir diğer tasnif denemesini yapan Ligeti Kazak Türkçesini Kazak-Kırgız şeklinde Kıpçak dilleri içerisinde, Räsänen de Kuzey-Batı grubu içerisinde göstermiştir. Baskakov'un tasnifinde Kazak Türkçesi Batı Hun dalınının Kıpçak grubunun, Kıpçak-Nogay alt grubunda yer almaktadır. Benzing, Kazak Türkçesini Batı grubu (Kuman-Kıpçak dilleri) içerisine dâhil etmiştir. Poppe, Kıpçak grubu; Doerfer ise Kuzey-Batı veya Kıpçak grubu içerisinde gösterirken Tekin ise kendi tasnifinde Kazak Türkçesini *tawlı* grubunda Karakalpakça ile aynı grupta göstermiştir (Tekin 1989: 13).

Kazak Türkçesi; kuzey doğu kolu, güney kolu ve batı kolu olmak üzere üç kola ayrılmaktadır. Bunlardan kuzey doğu kolu çağdaş yazı dilinin temelini oluşturur. Kazak Türkleri 1923 yılına kadar Arap alfabesini kullanırlar. 1928'de Latin alfabesine geçerler. Ancak 1940 yılında bu alfabeden de vazgeçilerek Kiril alfabesi kabul edilir. Bağımsızlığa kadar eğitim dili olarak Rusça kullanılır. Bağımsızlık ilan edildikten iki yıl sonra 28 Ocak 1993'te Yeni Anayasa'nın kabulü ile birlikte Kazak Türkçesi resmi dil olarak kabul edilir. Kazakistan'da şu anda Kiril alfabesi kullanılmaktadır (Buran-Alkaya 2001: 193-194).

1.3. Kazak Türkçesindeki Bazı Fiillerin Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Durumları

Günümüz Kazak Türkçesinde bulunan bazı fiillerin Karahanlı Türkçesinde görülen şekillerinden daha arkaik özelliklere sahip oldukları tespit edilmiştir. Bunu kelime içi ve sonu /b/ sesinin kullanımında görmekteyiz.

Köktürkçe kelime içi ve sonu /b/ sesi Uygur Türkçesinden itibaren kelime içi ve sonunda yerini /w/ sesine bırakmıştır. Bu /w/ sesi günümüz Türk lehçelerinin tamamında /v/ şeklindedir. Köktürkçede kelime içi ve sonunda /b/sesinin kullanımı tartışılmakla birlikte

uzak Türk lehçelerinden Oyrat, Şor ve Yakut Türkçesinde kelime içi ve sonunda /b/ sesine hâlâ rastlanılmaktadır (Demirci 2014: 442-444). Ancak günümüz Karluk, Kıpçak ve Oğuz grubu Türk lehçelerinde kelime içi ve sonu bütün /b/ler kelime içi ve sonunda /v/ şeklindedir.

Kazak Türkçesinde incelediğimiz bazı fillerde kelime içi ve sonunda b>v değişimine aykırı olarak arkaik /b/ sesinin korunduğu örnekler tespit edilmiştir. Tespit edilen /b/’li örneklerin bazılarının ilk tespit edilen şekilleri /v/’li biçimdedir. Örneğin ilk defa *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te karşılaştığımız *sawaş-* fiili, günümüz Kazak Türkçesinde *sabas-* şeklindedir. Bir diğer yaşayan şekil ise kelime içi ve sonu /b/ sesinin ötümsüzleşerek /p/ sesine dönüşmesi olayıdır. *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’teki *tewşin-* kelimesi Kazak Türkçesinde *tepsin-* şeklindedir. Bu yapının arkaik *tebsin-* fiilinden geliştiği açıktır.

Kazak Türkçesinde Söz İçi ve Söz Sonu Arkaik /b/ Sesini Koruyan Örnekler

DLT: arwa-: (kam) Büyülü sözler söylemek.

Kzk. arba-: Büyülemek, efsunlamak.

Clauson kelimenin kuzey doğu dillerinde, Kırgız Türkçesi ile Kazak Türkçesi’nde genellikle **arba-** biçiminde olduğunu belirtmiştir (EDPT 199). Ayrıca kelime içi /b/ sesini koruması önemlidir.

DLT: arwal-: Büyülü sözler söylenmek.

Kzk. arbal-: Başkasının tesiri altında kalmak.

Clauson kelime için hapax legomena demiştir (EDPT 199). **arwa-** fiili ortak bir yapı olarak Türk dilinin farklı lehçelerinde tanımlansa da eklemeye girmiş **arwal-** veya **arbal-** şeklinde bir biçim tanımlanamamaktadır. Bu noktada Kazak Türkçesi kelimenin hem kök şeklini hem de eklemeye girmiş biçimini barındırması bakımından söz varlığındaki zenginliği göstermektedir. Hapax legomena olarak kayıtlanmış bir kelimenin tanımlanması ayrıca dikkat çekmektedir.

DLT: arwaş-: Kâhinler (kamlar) birtakım sözler mırıldanarak büyüdü dualar etmek, cin çarpmasını tedavi ederken büyüdü sözler söylemek.

Kzk. arbas-: Birbirini tesiri altına almak için çalışmak.

Clauson kelimenin etimolojisi hakkında bilgi verdikten sonra DLT’deki kaydı aktarmıştır. Bununla birlikte çağdaş yazı dilleri ile ilgili herhangi bir kayıt belirtmemiştir (EDPT 199). **arbal-** fiilinde olduğu gibi çağdaş yazı dillerinde tespit edilemeyen yapıların Kazak Türkçesi’nde tanımlanması Kazak Türkçesi’nin söz varlığı bakımından zenginliğini göstermesi bakımından önemlidir.

DLT: kawuş-: Bitişmek; cinsi münasebette bulunmak.

Kzk. kabıs-: 1. Kavuşmak, buluşmak, görüşmek, yapışmak, birleşmek. 2. İki kişinin buluşması. 3. Alışmak

Clauson kelimeyi yıldızlı bir **kav-* fiiline götürmüştür. Burada dikkat çekici husus ise kelime için verdiği ilk kaydın Tonyukuk yazıtından olmasıdır. Burada da Tonyukuk Yazıtı'nın I. taşının doğu yüzünün üçüncü satırında yer alan *altun yış üze kavişalım* örneğini vermiştir. Daha sonra da kelimenin tarihî metinlerdeki görünümünü vermiştir (EDPT 588). Clauson'un Tonyukuk yazıtındaki örneği v'li vermesi dikkat çekicidir. Ancak bu kısım, alandaki önemli araştırmacılar olan Talat Tekin de Muharrem Ergin de b'li okumayı tercih etmişlerdir (Tekin 1994: 9; Ergin 2011: 70). Bu yönüyle, Kazak Türkçesi'nde yayılım sahası oldukça geniş ve tarihî metinlerde tespit edilebilen bir kelimenin arkaik biçiminin korunmuş olması dikkate değerdir.

DLT: küwen-: Övünmek.

Kzk. kübin-: 1. Övünmek, böbürlenmek. 2. Sinirlenmek, öfkelenmek.

Clauson kelimeyi yıldızlı bir **küve-* fiiline götürmüştür. Daha sonra çağdaş yazı dillerinde ve tarihî metinlerdeki tespitini göstermiştir. Kelime ilk olarak Budist Uygur metinlerinde görülmekte ve sonraki tarihî dönemlerin hepsinde Türkçe'de tanımlanabilen kullanım sahası geniş kelimelerdendir. Clauson çağdaş yazı dillerine değinmiş olsa da Kazak Türkçesi ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir (EDPT 690). *kübin-* fiilinin Kazak Türkçesi'nde tespiti önemli ve dikkat çekicidir.

DLT: sawaş-: Dövüşmek.

Kzk. sabas-: Savaşmak, çarpışmak, tartışmak, çekişmek, atışmak.

Clauson kelimeyi *sav* isminden türemiş yıldızlı bir **sava-* fiiline dayandırmıştır. Kelimenin b'li biçiminin tespit edilmemiş olmaması, bununla birlikte aynı köke dayandırılabilen benzer anlamlarda kelimelerin tespitinin yapılamaması, fiilin yıldızlı bir köke bağlanması, muhtemelen Clauson'un bu şekilde bir etimoloji yapmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte kelimenin Türkmence, Osmanlıca ve Özbekçe'de yaşadığını belirtmiştir. Ardından da kelimenin tarihî lehçelerdeki kullanımlarını vermiştir. Bu noktada öncelikle anlam olarak kelimenin Kazak Türkçesinde yaşıyor olması yeni bir bilgidir. Bununla birlikte arkaik bir biçim olarak değerlendirilebilecek olan *sabas-* şeklinin tespiti kelimenin Türkçe'de varlığının tarihlendirilmesi konusunda önemli bir ipucudur. Ancak etimoloji konusunda aydınlatıcı bir fikir ortaya koyabilmek mümkün görünmemektedir.

DLT: sawur-: Savurmak.

Kzk. sapır-: 1. Sıvı bir şeyi kepçe ile karıştırmak. 2. Alt üst, darmadağın etmek. 3. Palavra atmak, boş konuşmak.

Clauson kelimenin *sav-* fiilinden türediğini bildirmiştir. Bununla birlikte kelimenin Kazak Türkçesi'nde *suir-* biçiminde yaşadığını belirtmiş, Kırgız Türkçesi'nde *sapır-* şeklinin var olduğunu göstermiştir. *sapır-* kelimesinin Kazak Türkçesi'nde tespiti, onun Kırgız Türkçesi'yle ortaklaştığını göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte kelime içerisinde /p/ sesi Kazak Türkçesi'ndeki ötümsüzleşme temayülünü göstermektedir.

DLT: tewçi-: Teyellemek, sağlam olmayan dikiş dikmek.

Kzk. tepşi-: Teyel yapmak, teyellemek, çok sıkı veya çok aralıklı değil orta ayarla dikmek.

Clauson kelime için hapax legomena demiş, bununla birlikte **tevçit-** biçiminin kelimenin türemiş biçimi olduğunu belirtmiştir. Kelimenin tarihî metinlerde tespit edilememesi, bununla birlikte kelime içi /w/ sesinin arkaik biçiminin korunması oldukça dikkat çekicidir.

DLT: tewşin--tewşün-: Sıkı çalışmak, çok çabalamak.

Kzk. tepsin-: Aşırı sinirlenmek, tepinmek, birisine sinirlenerek, kızarak yürümek.

Clauson kelimeyi **tevşen-** maddesinde değerlendirmiş, ayrıca **tevşin-** şeklinde de okunduğunu da belirtmiştir. Bununla birlikte kelimenin hapax legomena olduğunu ifade etmiştir. **tepsi-** fiilinde olduğu gibi hapax legomena olarak belirtilen bir kelimenin yeniden tespiti ve arkaik biçiminin korunması önemlidir.

DLT: yalwar-: Yalvarmak, (birine) sığınıp ondan bir şey istemek.

Kzk. jalbar-: Yalvarmak, yakarmak.

İlk olarak Irk Bitig'de tespit edilebilen kelime Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesi metinlerinde **yalwar-** şeklinde tanıklanmaktadır. Bununla birlikte Çağatay Türkçesi ile Memlük-Kıpçak sahası metinlerinde hem **yalwar-** hem de **yalbar-** biçiminde tespit edilmiştir. Bu yönüyle Kazak Türkçesi hem VIII. yüzyılda tespit edilebilen bir yapının daha arkaik biçimini barındırması, hem de XV-XVI. yüzyıl metinlerindeki istisnâî bir durumla ortaklaşması bakımından çok önemlidir.

DLT: yelwir-: (tül vb. şeyler) Uçuşmak.

Kzk. jebire-: Sallanmak, dalgalanmak.

Clauson **yelwir-** fiilini de hapax legomena olarak vermiştir. Kelimenin kökünü de **yelv** ismi olarak göstermiştir. Aynı zamanda kelimenin **talpur-** fiili ile aynı anlamda olduğunu belirtmiştir.

Köktürkçe ve Uygur Türkçesindeki kelime içi ve sonu /d/ sesi ve Karahanlı Türkçesindeki kelime içi ve sonu /d/ sesi, Orta Türkçeden itibaren yerini /y/ sesine bırakmıştır. Günümüz Türk lehçelerinde de /y/'li biçimlerin kullanımı devam etmektedir. Ancak Kazak Türkçesindeki bazı örneklerde kelime içi ve sonundaki /d/ sesi korunmuştur. Eski Türkçedeki kelime içi ve sonu /d/ sesi Kazak Türkçesindeki bazı örneklerde ötümsüzleşerek /t/ sesine dönüşmüştür. Örneğin *Dîvânu Lugâti't-Türk*'teki *kūḍ-* fiili günümüz Kazak Türkçesinde *kūt-* şeklindedir.

Kazak Türkçesinde Söz İçi ve Söz Sonu Arkaik /d/ Sesini Koruyan Örnekler

DLT: kūḍ-: Gütmek.

Kzk. kūt-: 1. Beklemek. 2. Ağrlamak, ikramda bulunmak, saygı göstermek. 3. Bakmak, gütmek. 4. İstemek, dilemek.

Türkçe'nin yayılım sahası en geniş kelimelerindedir. Türkçe'nin hem tarihî hem de çağdaş dillerinin tasnifindeki en önemli kriterlerinden biri olan /d/ > /y/ geçişmesinin tarihî metinlerde net biçimde görülmesine rağmen Kazak Türkçesi'nde arkaik biçimin korunmuş olması dikkat çekicidir.

DLT: Sıdır:- Sıyrmak.

Kzk. Sıdır:- 1. Yaralanmak. 2. (kabuk veya deri) Soymak, yüzmek, sıyrmak.

Clauson kelimeyi yıldızlı bir **sıd-* köküne dayandırmıştır. *sıdığ* ismini de kelimenin kökünün gerekçesi olarak göstermiştir. Özbek Türkçesi'nde *sidir-*, Türkmençe'de de si:r-biçiminde var olduğunu belirtmiş, daha sonra da kelimenin tarihî görünümünü vermiştir. Kelime tarihî metinlerden sadece DLT'de tespit edilebilmektedir. Bu yönüyle kelimenin Kazak Türkçesi'nde görülmesi dikkate değerdir.

DLT: Sıdırıl:- Sıyılmak, kaymak, kayıp elden kurtulmak.

Kzk. Sıdırıl:- Sıyılmak.

Clauson kelimenin *sıdır-* fiilinin edilgen çatıdaki biçimi olduğunu belirtmiştir.

DLT: sıdit:-İşetmek.

Kzk. sitgiz:- İşetmek.

Kelime *sıd-* fiilinin ettirgen biçimidir. Kazak Türkçesi'ndeki ettirgenlik ekinin kullanımı göz önüne alındığında fiilin arkaik biçimi koruduğu görülmektedir.

2. SONUÇ

Kazak Türkçesindeki fiiller incelendiğinde arkaik unsurları barındırmaları bakımından oldukça dikkat çekici oldukları görülmektedir. Türkçe'deki *d/ > y/* ve */b/ > /w/* gibi en karakteristik ses hadiseleri göz önüne alındığında bu seslerin arkaik biçimlerinin korunması son derece önemlidir. Çünkü bu ses hadiselerinin yaygın olmalarından ziyade bu seslere sahip kelimelerdeki dönüşüm düzenli ve kesin bir biçimde gerçekleşmektedir. Bu yönüyle Kazak Türkçesi *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün yazıldığı Karahanlı Türkçesi dönemi ve daha önceki dönemlere ait özellikleri yansıtmaktadır. XIX. yüzyıla kadar yazılı bir metni bulunmayan Kazak Türkçesi'nde Clauson tarafından hapax legomena olarak tanımlanan 4 kelimenin tanıklanması çok kıymetlidir. Türkçe'nin farklı lehçe ve dönemlerine ait yapılacak bu gibi çalışmaların, ortaya yeni bilgiler çıkaracağı ve Türk dilinin zenginliğine katkı sunacağı muhakkaktır.

KAYNAKÇA

- ATALAY, B. (2006). Kâşgarlı Mahmud, Divanü Lûgat-it-Türk, (Çeviri), C.I-IV, Ankara.
- BURAN, A., Alkaya, E. (2001). Çağdaş Türk Lehçeleri. Akçağ Yayınları, Ankara, s. 193-194.
- [EDPT] CLAUSON, Sir Gerard. (1972). An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth Century Turkish, Oxford.
- DANKOFF, R., KELLY, J. (1982-1984). Mahmûd al-Kaşgari, Compendium of Turkish Dialects (Türk Şiveleri Lûgatı)-İnceleme. Tenkidli Metin. İngilizce Tercüme. Dizinler, C. I-II-III, Harvard Üniversitesi Basımevi.
- DEMİRCİ, Ü. Ö. (2014). Runik Harfli Metinlerde, Eski Uygur Yazmalarında –v-, -v Sesine Dönüştüğü Düşünülen Söz içi ve Söz Sonu –b-, -b var mıdır?, Turkish Studies, Vol. 9/9 Summer 2014, p. 442-444.
- [DLT] ERCİLASUN. A.B., Akkoyunlu, Z. (2014). Kaşgarlı Mahmud, Divânü Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin, TDK yayınları, Ankara.
- ERGİN, M. (2011). Orhun Abideleri. Boğaziçi Yayınları. İstanbul.
- [Kzk.] ISQAQOV, A. (Red.). (2006-2011). Qazak Âdebiy Tiliniñ Sözdigi, C. I-XV, Almatı.
- Kaçalin, S. M. (1994). “Divânü Lugâti't-Türk”, DİB İslam Ansiklopedisi, C. 9, s. 447.
- [Kzk.] KOÇ, K., BAYNİYAZOV, A., BAŞKAPAN, V. (2003). Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara.
- [Kzk.] KURMAŞULI EGE BAYEV, A. (1997-1998). Mahmud Kaşkari, Türük Sözdigi I-II-III, Almatı.
- [Kzk.] Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi, (1-Tom, 1974; 2-Tom, 1976; 3-Tom. 1978, 4-Tom, 1979; 5-Tom, 1980; 6-Tom, 1982; 7-Tom, 1983; 8-Tom, 1985; 9-10 Tom, 1986). Almatı.
- [Kzk.] SARIBAYEV, Ş. Ş. (2005). Qazaq Tiliniñ Aymaqtıq Sözdigi, A. Baytursınlı Atındağı Til Bilimi İnstitutı, Almatı.
- TEKİN, T. (1994). Tunyukuk Yazıtı, Simurg Yayınları, Ankara.
- _____ (1989). Türk Dili ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi, Erdem Dergisi, Ankara, C.5, s. 13, s. 141-168.
- [Kzk.] YÜCE, N., PINAR, S., ORALTAY, H. (1984). Kazak Türkçesi Sözlüğü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.